

LIETUVYBĖS IDĖJA PRIEŠAUŠRIO GADYNĖJ IR ANTANAS BARANAUSKAS

Krikščionybę priėmus, pagoniškoji lietuvių kultūra neteko savo pagrindo. Tuo tarpu beveik nuolatiniam karui ir valstybės organizavimui bei ekspansijai sunaudojamos lietuvių tautos energijos nebepriteko kultūros kūrybai. Tad tiesiog skolinta svetima kultūra nebesuvirškinant jos, nebesuderinant su savo tautiškais pradais. Taip aukštesniuosiuose Lietuvos sluoksniuose sparčiai plito lenkybė¹. Daukša jau 1599 m. sielojasi dėl lietuvių kalbos paniekimo (prakalboj prie postilės). Ilgainiui lietuvių kalba beskambėjo skurdžiose artojų pirkelėse, o lietuvių tautos vardas gaišo, išvirsdamas bereikšme geografiškai istoriška sąvoka (lietuvīs – Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos gyventojas, nebūtinai ir etniškai lietuvīs).

Lietuvių tauta esanti pasmerkta žūti, manė ir svetimtaučiai mokslininkai, atkreipę dėl to dėmesį į lietuvių kalbą. Štai, pvz., vieno Rėzos veikalo recenzentas rašo, kad didžiai nusipelnytų tas, kas surinktų, sužymėtų visa, kas yra svarbiausia lietuvių kalbai, kol dar ši neįžengusi mirusiųjų tarpan; šis laikas jau esąs, recenzento manymu, nebetolimas². XIX a. pradžioj smarkiau siūbteli germanizacijos (Mažojoj Lietuvoj) ir polonizacijos (Didžiojoj) banga. Reformuotasis Vilniaus universitetas ir jo žinioje esančios visos krašto mokyklos tapo uolūs lenkiškos kultūros ir lenkiškos tautinės sąmonės skleidėjai Lietuvoj.

Tačiau ne taip lengva numarinti tautą. Tautos gyvybė ruseno it kibirkštėlė; bet, panorėjus ją užpūsti, neužgeso, tik labiau suliepsnojo. Prasideda žinomas žemaičių bajorų sąjūdis. Poška, Stanevičius, Nezabitauskis, Plateris, Daukantas ir daugelis kitų vis drąsiau pasisako esą lietuviai, kuria lietuviškąją literatūrą, studijuoja savo istoriją, saugo savo gimtąją kalbą nuo žuvimo. Daukantas 1822 m. rašo (rašybą pataisau): „Tebtur dar Lietuviai ir Žemaitėi visų brangiausį palikimą savo bočių, tai yra: savo kalbą, kurią idant išplėstum iš nasrų vis ryančio [t. y. rijančio] laiko ir pastatytum šalip kalbų mokytų, tur aną šiandien dailinti.“³ Lietuvių tautinį atsigavimą Stanevičius susintetina savo garsiajam eilėraštyje „Žemaičių šlovė“:

Daugel metų sviets rokavo,
Mūsų žemė kaip pražuvo,
Kaip užmiršo kalbą savo
Ir užmiršo, kuomi buvo.

Betgi

Tarp žemaičių vis atgijo
Garbė tėvų ir liežuvis.

Ir

„Veizdėk, sviete, nusiminęs,
Kas ten šiaurėj atsitiko:
Lietuvos senos giminės
Pražuvime sveikos liko!“

¹ Plg. Mykolo Römerio (Riomerio) studiją apie lietuvių tautinį atgimimą *Litwa* (Lwów, 1908).

² *Göttingische Gelehrte Anzeigen*, 1816.

³ S. Daukantas, *Darbai senuju Lituviu yr Žemaycziu*. 1822, spaudai paruošė M. ir Vc. Biržiškai, Kaunas, 1929, p. 3.

Pakilusioji tautinė energija pasireiškė ne politinėj plotmėj, bet kalbos ir praeities aukštiniame, tai yra ne tiesioginėj akcijoje, bet tautinės sąmonės grūdinime. (Prof. Vincas Mykolaitis taip pat mano, kad mūsų priešaušrio literatūros „reiškiamoji tautinė sąmonė ne tiek dinaminė, kiek statinė“⁴.)

Peno tautinei sąmonei tiekė garbinga praeitis, kada lietuvis Odoakras (heruliai buvo laikomi lietuviais) valdė Romą, kada narsusis Kęstutis grūmė kryžiuokus, kada gudrusis Algirdas vergė gudus, kada didysis Vytautas kūrė plačiausią valstybę. Ta Lietuvos praeitimi didžiavos ir ją savo raštuose aukštino Poška, Narbutas, Kraševskis, Daukantas ir daugybė kitų. Mickevičius, Kraševskis, Kondratavičius garbino Lietuvos praeitį poezijoje.

Atkreipta dėmesys ir į svarbiausią tautų gyvybės ženklą – kalbą. Pačioj XIX a. pradžioj ukmergietis kun. Ksaveras Baužas referate apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę, skaitytame 1806 m. Varšuvos mokslo draugijos susirinkime, išgiria lietuvių kalbą. Lietuvių kalba esanti labai graži, sena ir turtinga kalba. Ji esanti žodingesnė už vokiečių kalbą. Jos sintaksė tokia tobula kaip ir graikų kalbos. Ji gerai tinkanti poezijai kaip skambi kalba; Vergilijaus ir Ovidijaus hegzametrus lengva išversti lietuviškai. Lietuvių kalba – tai Odoakro, Mindaugo, Kęstučio, Vytauto kalba. Ir šiandien jos neteisingai gėdimasi. Baužo rašinys, pasklidęs Lietuvoj, tik stiprina lietuvių kalbos meilę. Daukantas vadina ją „brangiausiu palikimu savo bočių“. Poška pyksta ant jos niekintojų:

Lietuviai ir žemaičiai, ar galvijai esme?
Argi tėviškos kalbos niekad nebmokėsme?

1822 m. lietuvių kalbos mylėtojai daro pastangų prie Vilniaus universiteto įsteigti lietuvių kalbos katedrą. Net lietuviškai nemokantieji Lietuvos mylėtojai aukština lietuvių kalbą. Pvz., Kraševskiui lietuvių kalba esanti „kuo gražiausia, sena ir turtinga“. Ja daug gražiau ir tiksliau galima esą išreikšti mintį, kaip tokia vokiečių kalba. Kaip gaila tad, kad tokia tobula kalba taip mažai žinoma ir vartojama⁵.

Turbūt labiausiai priešaušrio gadynėj lietuvių kalbą išgarbino kun. Ambraziejus Kašarauskas. Lietuvių kalba esanti senesnė net už senąją indų kalbą; tobulesnė už graikų ir lotynų kalbas. Ji artimiausia pirminei kalbai, taigi lyg pagrindas visoms kalboms.

Nors ir nestigo Lietuvos ir jos kalbos mylėtojų, didelė tačiau bajorijos dalis buvo jau visai sulenkėjusi ir tam lietuviškajam sąjūdžiui svetima. Unijos idėjomis tebegyveną matė lietuviškosios sąmonės kilime pavojingą separatizmą, silpninantį jėgas kovoje su rusais. Štai toks Vitvickis net gerbiamam Adomui Mickevičiui prikaišioja, kam jis *Poną Tadą* pradėjęs kreipimusi į Lietuvą: „Lietuva, mano tėvynė, esi kaip sveikata.“⁶ Nepatinka lenkams ir lietuvių susidomėjimas savąja istorija. Tūlas recenzentas įžiūri tą patį žalingą separatizmą Narbuto Lietuvos istorijoje. Mat Narbutas, išaukštinęs Lietuvos praeitį savo devynių tomų veikale, pastebi: „Visa tai, sakau, žydėjo mūsų Lietuvoj prieš galutinį susijungimą su Lenkija.“⁷ Ne be reikalo tad Daukantas rašo 1843 VI 29 Narbutui, kad lenkai „Lietuvos dokumentus slepia ir visokiais būdais stengias, kad Lietuvos istorijos nebūtų“⁸. Šnairuota ir į lietuvių kalbos kėlimą. Labai charakteringai rašo tuo klausimu Leonas Potockis:

Yra fanatiškų lietuviybės mylėtojų, kurie tą savo meilę net iki tokio laipsnio iškelia, jog kyla prieš rašančius lenkiškai ir tvirtina, kad už keliasdešimt metų lietuvių kalba nugalės lenkų kalbą ir tik ja Lietuvoj skaitys ir kalbės. – Atsakysiu į tai, kad be reikalo svajoja apie negalimus dalykus. Lietuvių kalba buvo, yra ir paliks tik liaudies kalba.⁹

⁴ *Židinys*, 1929, nr. 11, p. 305.

⁵ *Litwa*, 1847, t. I, p. 96.

⁶ *Wieczory pielgrzymy...*, 2-asis leid., t. I, Paryž, 1844, p. 79–80.

⁷ *Dzieje starożytnie narodu litewskiego*, t. IX, Wilno, 1841, p. 489.

⁸ *Žr. Mūsų senovė*, t. IV–V, 1922, p. 722.

⁹ *Pamiętniki pana Kamertona*, t. III, Poznań, 1869, p. 236.

Potockis pripažįsta galimumą ir reikalą šviesti liaudį jos kalba, o kiti net čia įžiūri pavojų lenkybei, nes apšviesta lietuvių liaudis galinti susiprasti nepageidaujama lenkams linkme (taip rašo vienas anonimas Kraševskiui).

Buvo ir tokių, kurie, pasinaudodami savo padėtim, atvirai persekiojo lietuvių kalbą. Kaip žinome, lietuvių kalbai ypač teko patirti skriaudų bažnyčioj. Štai, pvz., Seinų vyskupas Strašinskis nemėgęs lietuvių kalbos. „Ta jo neapykanta žmonių kalbai tokio laipsnio siekė, jog stengėsi visose bažnyčiose panaikinti pamokslus ir išpažintis lietuvių kalba nuo amžių atlikinėjamus.“¹⁰

Tačiau visi tie lenkų užsipuldinėjimai tik didino lietuviybės mylėtojų įkarštį. Štai vienas žemaitis patriotas nusiskundžia, kad maža domimasi Lietuva:

Argi [...] mūsų šventa žemė nėra panaši į kitas? Argi mūsų žmonės skiriasi nuo viso pasaulio žmonių? [...] ar jų gilioji praeitis nėra įdomi ir pilna didvyriškų pavyzdžių? Ar ta nuo amžių išlikusi Pabaltijo žmonių kalba, ta savita senųjų indo-europiškųjų herulių kalba nėra turtinga, graži ir skambi tiems, kurie ją gerai moka... Tikrai jokių būdu žemaičių žemė ir jos dorieji žmonės nepelno to, kad būtų pasmerkti tokiam letargiškam užmiršimui ir beveik paniekai!¹¹

Metais vėliau kun. Kašarauskas sielojasi, kad iki šiol gėdimasi lietuvių kalbos, kad net smulkus bajorėlis kalbą nors ir blogiausiai lenkiškai, kad tik ne lietuviškai. Ir kaipgi nežiūrėti su širdgėla į tokią tuštybę? Kai svetimšaliai tyčia atvyksta Lietuvon, kad galėtų pažinti seną lietuvių tautą ir jos nuostabią kalbą, „pas mus – atvirkščiai, Lietuvos širdy, pačiam jos tautos židiny gėdimės ar veikia nenorime žinoti, ką turime“¹².

Nebūtų galėjęs Kašarauskas to prikišti jaunajam Baranauskui. Augo poetas labai neturtingoj šeimoj, kur „nebuvo nė kalbos apie bet kokį palanaberavimą, dėjimąsi ‚ponais‘, dėstis, lenkais, pasisavinimą jų kalbos ar bent pertaisymą lenkų pavyzdžiu savo pavardės“¹³. Patsai Baranauskas rašo 1876 m. Hugo Weberiui (Veberiu) (rašybą pataisau):

Pirmieji tiesos spinduliai mano prote lietuviškai praspindo; pirmieji širdies jausmai lietuviškai man krūtinę sukaitino, sudrebino. Mane motutė lietuviškai supdama liūliavo, auklėtoja lietuviškai pasakas sakydavo. Pirmosios dainos lietuviškai man širdin kliudė. Vaikščiodamas mokslinyčion, ką tik tai nuo mokytojų ar rusiškai, ar lenkiškai girdėdavau, arba patsai po knygas skaitydavau, vis tai savo tėveliams potam lietuviškai apsakinedavau. Lenkiškos kalbos ne veikiai išmokau; 17 metų turėdamas, dar netikusiai lenkiškai kalbėdavau. Seminarijoje ir po to akademijoje būdamas daugiau daiktų sau lietuviškai, ne lenkiškai užsirašydavau.¹⁴

Taigi iš mažens pamėgo Baranauskas tai, kas lietuviška. Mielai skambėjo jam lietuvių kalba, akį traukė lietuviškasis peizažas, brangūs buvo jam savo žmonės – lietuviai. Prisirišimas gi prie tėviškės natūralus ir stipriausias patriotizmo pagrindas. Todėl kai vėliau turi Baranauskas išvažiuoti toliman Petrapilin, tikrai nuoširdžiai uždainuoja:

Sudiev, Lietuva! man linksma buvo
savo gyvent šalėlėj.
Širdį man skaudžia, skaudžia ir griaudžia
svetimojon važiuojant.

Nors jo bendrakeleivė „maskauka“ labai giria Petrapilio grožybes,

¹⁰ A. Połujanski, *Wędrówki po gubernji Augustotuskiej*, Warszawa, 1859, p. 288.

¹¹ *Gazeta Warszawska*, 1858, nr. 83.

¹² K. A. K., „Znaczenie języka Litewskiego we względzie naukowym“, *Pismo Zbiorowe Wileńskie na rok 1859*, Wilno, 1859, d. I, p. 165.

¹³ J. Tumas, *Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikotarpis: Antanas Baranauskas, 1832–1902*, Kaunas, 1924, p. 15.

¹⁴ M. B-ka, „A. Baranauskas“, *Lietuviškoji enciklopedija*, t. II, Kaunas, 1934, p. 1161–1162.

man gi gražesnė Lietuvos Anykšta,
gražesni mūsų trinityčiai stori;
gražesnės mūsų, nors surūkę, gryčios,
gražesnės mūsų medinės bažnyčios;
gražiau už auksą dvasia šviečia širdys,
vagysčių, mūsų čia niekur negirdi.

Tas Baranauskas gaivališkas prisirišimas prie viso, kas sava, virsta seminarijoje sąmoninga jau lietuvių meile. Ir Baranauską pagauna tas lietuviškasis sąjūdis, apie kurį pirmiau kalbėjome. Susidraugavęs su Klemensu Kairiu ir Pranu Viksva, drauge svajoja apie lietuviškąją poeziją, apie Lietuvos garsą, džiaugiasi lietuvių kalba. Taip viens kitą stiprina lietuviybėje. Tokius draugiškus pasikalbėjimus prisimena Baranauskas eilėraštyje Kairiui:

Oi mėgsta, mėgsta man Tavo draugystė,
oi trokštu, trokštu kasryt Tave išvysti,
kasdien su Tavim pasivaikštinėti,
keletą žodžių nuo Tavęs girdėti,
į Tavo rankas sudėt širdies našta
draugiškoj kalboj apie gimties kraštą.

Sveikindamas Kairį vardo dieną (1856), Baranauskas linki jam:

...suskambint kankliais mūsų žemės garso,
idant Lietuva iš ilgo ir skerso
iš Tavo giesmės dangiškų prajėvų
pažintų darbus senelių ir tėvų.

Kairys vėl giria (1858) Viksvą, kad šis mylįs lietuvių kalbą:

Negaliu tylėt, Tavę[s] nepagyres,
Kad myli Lietos [= Lietuvos] gryną liežuvį.
Da mūsų tūlas – da nenumiręs,
Da tvirtos krūtys – širdys nepuvę.

Kun. Viksva ima savo draugams laiškus rašyti lietuviškai (neįprasta anieks laikams, kada ir Daukantas su Valančium susirašinėjo lenkiškai). Štai 1858 I 5 rašo jis Baranauskui:

Mielas Broli Lietuvi!.. užmojau nuog šio laiko ne kita kokia kalba su Tavimi ir drauginiais Tavo, jei turi juos, kalbėtis, kaip tik ta, kuria kalbėjo mūsų Tėvai ir prabočiai, mūsų Utenesai, Mindovsai ir Vitoldai [t. y. Uteniai, Mindaugai ir Vytautai].¹⁵

Pamilęs lietuvių kalbą, Baranauskas įvertina pastangas, kitų padėtas tai kalbai išlaikyti. Štai sveikindamas vysk. Valančių vardo dieną (1858) sako:

Žemaičiai, Lietuva po sparnu Tavo
atgijo, pražydo ir vaisius gavo.
Senuolių, prabočių puikus liežuvis,
kad ne Tu gelbėjęs, būtų pražuvęs.¹⁶

Suprantama, kad, taip brangindamas lietuvių kalbą, Baranauskas turėjo skaudžiai atjausti tos

¹⁵ Plg. ten pat, p. 1167.

¹⁶ Plg. M. Biržiška, *Barono gyvenimas ir raštai*, Kaunas–Marijampolė, 1924, p. 34.

kalbos pažeminimus ir pajuokimus. Kartą, Baranauskui dar Varnių seminarijoje tebeklierikaujant, iškalbos profesorius kun. Gabševičius (1857–1858 mokslo metais), paskaitęs *Poną Tada* ir išgyręs lenkų kalbos grožį, „ėmė bjauriai tyčiotis iš lietuviškosios, kad ji, girdi, gera tik piemenims ir tamsiems ūkininkams, kad joje negalima išreikšti jokių aukštesnių minčių, kad ji poezijai visai netinkanti ir t. t. A. Baronui ji (ta lekcija) lyg peiliu širdin įsmego. Jame atsirado gyvas noras atsistoti ir garsiai visiems girdint viešai prabilti: „Kun. Profesoriau! Tamsta begėdiškai meluoja arba kalbi, ko visai neišmanai.“ – Auditorijoje Baranauskas susivaldęs; pasiryžęs tačiau įrodyti, kad lietuvių kalba tinkanti giliausiai poezijai ir nenurimęs, kol neparašęs tą pačią vasarą *Anykščių šilelio* pirmosios dalies¹⁷.

Tais pačiais metais, kai Gabševičius taip nevykusiai Baranausko akyse pažemino lietuvių kalbą, visos Lietuvos gerbiamas Kraševskis, recenzuodamas prancūziškus lietuvių dainų vertimus, šitaip sako:

Čia galima įsitikinti, koks neribotas skirtumas tarp dviejų kalbų, senosios lietuvių kalbos, kuri tebeturi pirminių pasaulio kalbų spalvą ir jaunumą, jų be galo turtingas formas ir lankstumą, ir prancūzų kalbos [...] nebesugebančios jau lengvai prisiderinti ir atgauti amžinai netekto nuoširdumo.¹⁸

Lietuvybės autoritetu Baranauskui Varniuose ėjęs kun. Ambraziejus Kašarauskas¹⁹ vėliau (1859) išspausdintam straipsnyje apie lietuvių kalbos reikšmę, išaukštinęs lietuvių kalbą, sako: „Drąsiai ji gali būti vartojama visokių dalykų aprašymui, nors ir kilniausių ir poetiškiausių.“²⁰

Baranauskas nebe pirmas ryžosi gyva kūryba sugriauti lietuvių kalbos niekintojų tvirtinimus. Jau XIX a. pradžios lietuvių patriotai, kurdami lietuviškąją literatūrą, norėjo įrodyti lietuvių kalbos vertę. Štai, pvz., Daukantas, rašydamas 1877 m. *Darbus senųjų lietuvių*, sako: „Norėjau vėl mano raštu parodyti neprieteliams Lietuvos ir Žemaičių kalbos, jog kiekvienas norįs gali rašyti lietuviškai, jei turi spēka lygia dalia kaip ir kita išdailinta jau kalba.“²¹

Tokiu būdu įžeista jauno klieriko tautinė ambicija davė mums mūsų priešaušrio literatūros šedevrą. Lietuvių literatūroje Baranausko talentas suspindėjo skaisčia žvaigžde. Deja, ji greit ir užgeso. Tiesioginės Baranausko pareigos, o ypač susidomėjimas iš pradžių filologija, o vėliau matematika atitraukė jį visai nuo poezijos. Keista metamorfozė įvyko ir tautinėje Baranausko sąmonėje. Juo tolyn, juo labiau stiprėjo Baranausko lenkiškoji nuotaika. Pagaliau tas, kurs klieriku būdamas taip giliai išgyveno lietuvių kalbos pažeminimą, pats kartą pasakęs: „Laikyčiausiu nuodėme bent žodžiu prisidėti prie lietuvių literatūros“²², o pasveikinusį jį lietuviškuoju pagarbinu klieriką supykęs išvijo už durų ir pranešė seminarijai, kad ji atleistų tą „litvomaną“²³. Be to, Baranauskas smarkiai kritikavo *Aušrą* ir naująjį lietuvių sambrūzdį, o tuo tarpu savo lešomis atspausdintoj ir žmonėms veltui dalijamoj lietuviškoj brošiūroj kelia lenkų nuopelnus Lietuvai. Temperamentingasis Tumas 1901 m. viešai nucharacterizuoja Baranauską kaip lietuvių kultūros renegatą²⁴.

Nors Baranauskas ir pasitraukė nuo lietuviškojo sąjūdžio, jo poezija paliko ir toliau lietuvių nuosavybę. Ir toliau *Anykščių šilelis* žavėjo savo poetiškumu, „Sudiev, Lietuva“ ir „Neramumas“ kėlė krašto meilę, o „Nu, Lietuva, nu, Dauguva“ žadino revoliucinę dvasią, taip aiškiai pareikšdama didžiausią draudimo gadinės Lietuvos sopolį, taip griežtai skelbdama kovos pasiryžimą, taip įsitikinusiai pranašaudama laimėjimą:

Neįveiksi: mums ant širdies

¹⁷ Tai papasakojo Adomas Jakštas *Gabijoj* (1907, p. 24–25) pažymėdamas: „Aukščiau paduotuosius faktus surašiau taip, kaip pats am. at. vysk. Baronas man pasakojo.“

¹⁸ *Teka Wileska*, 1858, nr. 5.

¹⁹ Plg. *Lietuviškoji enciklopedija*, t. II, p. 1167.

²⁰ *Pismo zbiorowe witeńskie*, 1859, p. 175.

²¹ Daukantas, *Darbai...*, p. 6.

²² Plg. Tumas, *Antanas Baranauskas*, p. 69.

²³ Ten pat, p. 71.

²⁴ Ten pat, p. 80.

trupės tavo peiliai,
sutirps ledai ant krūtinės,
tu pats teksti eilei!
Apkrauk mokestim didžiausiom,
dvasia nenupulsme,
nors Cibirijon nubruk mus,
ir ten neprapulsme.
Drebėk ir tu, sūnau šiaurės,
krūvon susitraukęs,
pats krisdamas pražuviman
mūsų neįtraukęs!

Arba vėl puikiai išdainuoja nelaisvės skausmą:

Ne taip staugia platus plentas,
gniaužtas diližonais,
kaip vaitoja mūsų žemė
po svetimais ponais.

Kas parašė tas dainas, tikrai vertas kovojančio už laisvę tautos dainiaus vardo?! Štai 1907 m lietuvių literatų būrelis išleidžia Baranausko mirties 5 metų sukakčiai paminėti literatūrinį almanachą *Gabija*, pažymėdamas, kad tą rinkinį „aukoja Lietuvos dainiui – Krivės pasekėjui, tautiškos Dvasios Židinio Apgynėjui ir Globėjui“.

Baigsime prof. Mykolaičio žodžiais: „Nekelsime čia tų šešėlių, kuriuos meta ant vyskupo Baranausko nepalankus nusistatymas į naujosios Lietuvos idealus; mums Antanas Baranauskas tai didelis priešaušrinės gadynės poetas patriotas.“²⁵

[1935]

Lietuviškoji „Marselietė“²⁶

Antanas Baranauskas daugiausia žinomas kaip *Anykščių šilelio* autorius. Seniau betgi beveik populiarsnis mūsų žmonėse buvo kitas jo kūrinys, būtent *Kelionė Petaburkan*, arba *Gromata iš Petaburko*, kurios ne vienas posmas ir dabar dar pagauna skaitytoją.

Kelionė Petaburkan – tai savotiška lyrinė poemėlė apie Baranausko kelionę, gausiai perpinta įvairiomis refleksijomis ir nuotaikomis, kilusiomis kelionės metu. Dar labiau kaip tas paviršinis ryšys tą 14 atskirų eilėraščių kūrinėlį vienumon jungia turinio giminingumas. Yra du pagrindiniai motyvai, apie kuriuos sukasi tos dienos – tai Lietuva ir Katalikų Bažnyčia. Dėl jų autorius sielojasi ir niršta, jomis jis džiaugiasi. Ypač pirmoji tema išpopuliarino *Kelionę*. Su refleksijomis apie Lietuvą čia susijusi visa skalė jausmų: didelė savo tėviškės meilė, nuoširdus liūdesys paliekant tėvynę, gilus skausmas dėl Lietuvos vargo, nepaprastas įtūžimas ant priešo ruso už daromas Lietuvai skriaudas, kietas užsispyrimas nepasiduoti jam, tvirtas tikėjimas pergale, grožėjimasis Lietuvos senovės didybe.

Praėjo daug metų. Daug svarbių įvykių Lietuvos padangėje pamažu išdildė Baranausko vardą. Buvo pradedamas užmiršti jau ir Maironis, paliktas tik mokykloms ar oficialioms patriotinėms iškilmėms, per kurias trafaretiškai būdavo cituojamas vienas ar kitas jo eilėraštis. Betgi dainiai, kurie savo kūryboje buvo pagavę kovojančios tautos dvasią, kad ir primiršti kurį laiką, vėl iškyla

²⁵ *Židinys*, 1929, nr. 11, p. 308.

²⁶ Šį straipsnį jau buvo įsidėjęs *Literatūros metraštis su kalendorium 1942 metams*. Deja, vokiečių okupacinė valdžia neleido jau išspausdinto metraščio platinti. Perspausdinant straipsnį, viena kita smulkmena buvo pataisyta.

lemiamomis tautos gyvenimo valandomis. Maironis vėl atgijo. Ir Baranausko ne vienas posmas, kad ir po tiek daug metų, vėl aktualiai suskambėjo. Ne vienas tremiamasis galėjo liūdnai su Baranausku užniūniuoti: „Kažin, ar grįšiu – gal ten supūsiu Žieminių Gudų pusėj.“ Ne vienas nejučiomis gniaužė kumštį ir pro sukąstas lūpas išspaudė ryžtingąjį Baranausko žodį – „Kad tu, gude, nesulauktum“.

Baranauskas, nors pats ir buvo nusistatęs prieš naująją aušrininkų kartą ir jos siekimus, davė atgimstančiai Lietuvai kovos dainą, kurią temperamentingasis Vaižgantas pavadino Lietuvos marseliete. Tai Baranausko „Nu, Lietuva, nu, Dauguva“.

Atsisveikindamas su Lietuva, poetas tame eilėraštyje iš pradžių su epiniu ramumu, bet ir su tam tikra pasididžiavimo gaida primena keliais bruožais mūsų praeities galybę:

Plati, tyki, lyg senobėj
Skardi šalis mūsų:
Po šiuos plotus viešpatavo
Ant giminės rusų.

Bet, deja, laikai mainosi – kitą kartą Lietuvos valdytasis rusas pavergia Lietuvą:

Šiandie rusai po maskoliais
Maskoliškai rėdos,
Lietuvos gi tikrus vaikus
Didžios spaudžia bėdos.

Visų pirma knieti autoriui toji kultūrinė jo tėvynės priespauda, kurios ryškų ir tokį teisingą vaizdą susintetina keliais paprastais žodžiais:

Anei rašto, anei druko
Mums turėt neduoda.
Tegul, sako, bus Lietuva
ir tamsi, ir juoda.

Tačiau tuo bejėgišku skundu autorius nesitenkina; jo pyktis kaupiasi, ir štai jo daina prasiveržia nepaprastu įnirtimu ant spaudėjo, tikrai kovotojišku ryžtingumu nenusilenkti jam, drąsiu tyčiojimos iš visagalio priešo primenant, kad jis pirmiau pats žus, negu tą užsispyrimą sulaužys. Stilius nepuošnus, nėra įmantrios retorikos, dailinančios išraiškos formą, tačiau vėsinančios jausmą. Žodžiai paprasti, tačiau kieti kaip geležis ir smigte sminga širdin:

Kad tu, gude, nesulauktum –
Ne taip, kaip tu nori,
Bus, kaip Dievas duos,
Ne tavo priesakai nedori.

Silpna trumpa tavo valdžia,
Dievo provą laužai,
Mygi spaudi mūsų šalį,
Mūsų žmones gniaužai.

Nori savo valdžios peiliu
Mums širdis supjaustyt,
Nori savo ledu šaltu
Krūtines apkaustyt.

Neįveiksi, sūnau šiaurės,
Mūsų širdys tvirtos...

Neįveiksi – mums ant širdies
Trupės tavo peiliai,
Sutirps ledai ant krūtinės.
Tu pats teksti eilei.

Apkrauk mokestim didžiausiom,
Dvasia nenupulsma,
Nors Cibirijon nubruk mum',
Ir te neprapulsma.

Kitokia buvo kito ano meto didžiojo lietuvių tautos kovotojo vysk. Motiejaus Valančiaus taktika. Jo kova neturi tokio įnirtimo, betgi yra sąmoninga, planinga. Po nesėkmingo 1863 m. sukilimo maskoliams Lietuvoje siautėjant, Valančius slaptai išleido Prūsiose eilę lietuviškų politinių brošiūrų, kuriose stengėsi suniekinti rusus ir atskleisti jų tikruosius tikslus Lietuvoje, taip pat nurodinėjo priemones, kaip kovoti su jais: neleisti vaikų į rusiškas valdžios mokyklas, patiems nesimokyti ir nekalbėti rusiškai, rusų raidėmis spausdintas lietuviškas knygas mesti ugnin, vengti maskolių draugystės ir t. t. O Baranauskas nenurodinėja kokių konkrečių kovos priemonių. Jis neapsvarsto jų šaltai, kaip koks strategas, bet visas virte verda prieštaravimo karščiu ir svaido įnirtusius žodžius. Valančius moko, kaip kovoti su maskoliais, Baranauskas – tik šaukia kovon. Panaši fanatiška, atkakli ir bekompromisinė yra Vaduvų krašto aukštaičių Vaižganto *Pragiedruliuose* tautinė kova, išaugusi iš jų gaivališko prisirišimo prie savo gimtosios žemės. Vienas betgi dalykas sieja Valančių ir Baranauską: jiems abiem toje kovoje visų pirma rūpi ne tautinis laimėjimas, bet savojo katalikų tikėjimo išlaikymas:

Ir visur nepamesma mes
Vieros šventos Rymo,
Ir visur su mum bus Dievas,
Tėvas sutvėrimo.

Iškėlęs kovą religinę plotmę, poetas didingais apokaliptiškų vizijų posmais įsitikinęs pranašauja prieš žlugimą:

Pasbaigs giminių adyna,
Sutrupės pasaulė.
Svieta šviesa bus aptemus,
Ė tamsa, kaip saulė.

Nupuls kalnai, ė slėneliai
Išsikels aukštybėn;
Visos galybės eis dulkėn,
Silpnumas galybėn.

Drebėk ir tu, sūnau šiaurės,
Krūvon susitraukęs,
Pats krisdamas pražuviman,
Mūsų neįtrauksi.

Tokie posmai buvo tikras paguodos šaltinis kovotojui, kuris, kovodamas su galingu priešu, bent artimoje ateityje negalėjo tikėtis laimėjimo. Tiesa, Baranauskui rusas turi žūti dėl to, kad jis klaidingo tikėjimo, kad „mes aldijoj Petro plaukiam, tu grekonų [t. y. stačiatikių] geldoj“. Tačiau *Aušros* ir vėlesnės gadynės veikėjai įdėjo į tuos posmus kitą turinį, kuris jiems labiau rūpėjo, būtent, Baranausko dainoje jie matė šaukimą tautinę kovon ir jos laimėjimo pranašavimą. Tai ir buvo šios dainos populiarumo priežastis. Anot Juozo Tumo-Vaižganto, Baranauskas „pats nesižinojo, kiek

dvasios stiprybės bus lietuviams įpylęs ta viena savo giesmė“ (citata iš *Pragiedrulių*²⁷).

Toliau tame eilėraštyje poeto pyktis ir įtūžimas virsta giliu skausmu, kylančiu iš jautraus įsiklausymo į tautos skundą dėl svetimųjų uždėto jungo. Liaudies dainoms būdingos paralelinės stiliaus priemonės, gretinančios žmonių išgyvenimus su atitinkamais gamtos įvykiais, teikia šiems tolesniems posmams pačios liaudies skundo atspalvį. Paprastučiai žodžiai čia reiškiamąjį jausmą daro tokį švelnų ir intymų. Tai viena iš lyriškiausių vietų visoje Baranausko kūryboje. Ir apskritai mūsų literatūroje nedaug terasime posmų, taip puikiai išliejančių prispaustos tautos sielvartą:

Ne taip skamba akmenėliai,
Patkavom daužyti,
Kaip vaitoja mūsų broliai,
Šiaurėn nuvaryti.

Ne taip staugia platus plentas.
Gniaužtas diližonais,
Kaip vaitoja mūsų žemė
Po svetimais ponais.

Ne taip puola drėgnas rūkas,
Kai dienele švinta,
Kaip gausingai mūsų brolių
Ašarėlės krinta.

Dažnas šios dainos posmas turėjo tiesiog krėste sukresti draudimo gadynės veikėją. Tikras paradoksas: *Aušros* piktas priešas Baranauskas savo prieš porą dešimtmečių rašyta daina geriau atitiko draudimo gadynės kovos dvasią už pačių aušrininkų poeziją, kurioje tiek daug buvo platoniško gėrėjimos Lietuvos senove, dažnai gana naivaus lietuvių kalbos išgarbinimo ir t. t. Štai, pvz., aušrininkas kun. Silvestras Gimžauskas, laimingai išsisukęs iš rusų žandarų, ieškojusių lietuviškų raštų platintojo, kitų kunigų perspėtas mesti lietuviškas knygas ir nepūsti prieš vėją, savo pasiryžimą ne kuriais kitais, o tik Baranausko žodžiais išreiškė užtraukdamas „Kad tu, gude, nesulauktum“²⁸.

Tikras tos Baranausko dainos entuziastas buvo Juozas Tumas-Vaižgantas. *Pragiedruliuose* jis nuolat primena tos jo vadinamosios „marselietės“ reikšmę draudžiamojo meto veikėjams. Ji nuolat ir dainuojama ryžtingaisiais momentais. Žandarams išvežant daktarą Gintautą, jaunimas užtraukia – „Kad tu, gude, nesulauktum“, ir niekas nedrįsta jų malšinti.

Ilgai girdėjosi iš gatvės giesmė. Girdėjo ja vietos maskoliai valdininkai, policistai, žandarai. Tik niekas šį kartą nedrįso, krūtinę išpūtęs, išeiti gatvėn ir riktelėti, kaip paprastai darydavo: – Skirstykitės, kalės vaikai! Ko čia grūdatės krūvoj, kaip mašalai? – Jautės pertempę kantrybės stygą; bereikia tik paliesti, ir ji trūks, pridarydama skaudžių jeibių. Ir apsimetė negirdį tos lietuvių spaudos draudimo „baronietės“, sulig „marselietės“ pavadinant Baranausko giesmę.²⁹

Pragiedrulių dvarininkas Sviestavičius pajuto, kad toji daina – tai „pirmieji dundėjimai atūžiančios revoliucijos griausmų, audros, turėsiančios nugriauti visus kankintojus su visais jų pabūklais: pjaunančiais peiliais ir šaldančiais ledais“³⁰. Ne be reikalo ir rusas tardytojas, dainą išgirdęs, stebėjosi: „Vyrai, tai maištas! Tokiuo jausmu dykai nedainuojama.“³¹

Suprantama, kad ta lietuvių visuomenėje paplitusioji daina rusų administracijai turėjo itin nepatikti. Liudvika Didžiulienė savo atsiminimuose štai ką pasakoja:

²⁷ *Vaižganto raštai*, t. VIII, Kaunas, 1926, p. 70.

²⁸ *Spaudos laisvės ir Amerikos lietuvių organizuotės sukaktuvės*, 2-as leid., Philadelphia, Pa., 1930, p. 192.

²⁹ *Vaižganto raštai*, t. VIII, p. 234.

³⁰ Ten pat, p. 71.

³¹ Ten pat, p. 73.

Atvažiuoja tas pats pristavas Ciolkevičius su visa gauja policistų krėst. [...] Nelaimėi, nuvažiavę Zabelynių ulyčion Juozo Mickūnaičio krėstų (jis buvo irgi mūsų mokiny), ten rado Baranausko „Gromatą iš Petrapilės“. Ją nutvėręs, pristavas tuoj už ančio ir pro duris, nieko daugiau nebeieškodamas. Čia buvo geras kėsnis, nes jau treji metai, kaip tos poemos ieškojo. Apsgando Juozas, ė dar labiau St. Didžiulis. Rytojaus dieną nuvažiavęs Anykščiųos, dideliu vargu atpirko rankraštį už tris šimtus rublių.³²

Baranauskas Petrapilio dvasinėn akademijon važiavo 1858 m. rudenį. Tada jis bus parašęs ir savo *Kelionę Petaburkan*. Vis dėlto daina „Nu, Lietuva, nu, Dauguva“ taip gerai atitiko draudimo gadynės padėtį ir dvasią, jog jos parašymo data gali kelti tam tikrų abejojimų. Ypač dėl jos garsiojo posmo „Anei rašto, anei druko“, kuris sunku būtų sieti su neleidimu Akelaičiui ar Ivinskiui leisti lietuvišką laikraštį³³. Juozas Tumas tuo klausimu rašė:

Šita daina visados ir visiems darė įspūdį parašytos po 1863–64 m. nepavykusios revoliucijos ir prasidėjusios tikrai baisios reakcijos – suvaržymo Katalikų Bažnyčios, uždraudimo lietuviams spaudos, daugybės ištrėmimų, kontribucijos uždėjimo ir t. t.³⁴

Kad šita Baranausko daina buvo laikoma geru posukiliminės gadynės persekiojimo pavaizdavimu, rodo štai ir vienas draudimo meto leidinys. *Visų metų šventųjų gyvenimų* penktojoje dalyje, išspausdintoje 1892 m. su kontrafakcine 1859 metų data, prie šv. Rožės Viterbietės gyvenimo cituojami penkiolika Baranausko dainos posmų (4–9 ir 14–22) kaip iliustracija pasakojimo apie maskolių persekiojamos Lietuvos vargus:

...katalikiszka Bažniczia ira tejp smarkiej sloginama ir warginama par atskałunus maskolus, kajp niekur kitur nerasi. Nes kur už menką daigtą sztrio pawoja kunigus, kajp pas mus Lietuwoje? Kur niekuom nekałtus kunigus gruda į klostorius arba isztremia į tolimiausius sziaures płotus, kajp pas mus Lietuwoje? Kur plėszia žandarai isz rankų į bažniczia einant maldakniges su didziu wargu įgitas!³⁵

Sakoma, kad sukilimo žinios įspūdžio pagautas Baranauskas, tuo metu Mūnchene studijavęs, buvo griebęsis plunksnos. Jo moksladraugis, vėlesnysis vyskupas Pranas Albinas Symonas mini, kad Baranauskas rašęs lietuviškai kažkokį atsišaukimą, bet nebepasiuntęs spaudon, nes savo raštus sudeginęs, nuodėmklausio įsakytas³⁶. Vis dėlto yra išlikę keli, galimas dalykas, Baranausko patriotiniai sukiliminiai eilėraščiai³⁷. Parašė Baranauskas 1863 m. ir savo graudingąjį „Neramumą“.

Šiaip ar taip, neturime kokių konkrečių duomenų teigti, kad „Nu, Lietuva, nu, Dauguva“ būtų buvusi parašyta vėliau negu visa *Kelionė Petaburkan*, su kuria anoji daina gražiai sutampa šviežiais kelionės prisiminimais. Baranauskas bus čia įsiklausęs ir pagavęs tą antirusišką nuotaiką Lietuvoje, kuri, vis stiprėdama po 1831 m. sukilimo, pasireiškė nauju 1863 m. maištu.

Kad ir labai išpopuliarėjusi ir gausiais nuorašais beplintanti, Baranausko *Kelionė Petaburkan* vos po trisdešimties metų spaudą teišvydo. Ir tai tolimoje Amerikoje: *Vienybė lietuvininkų*, 1887 m. išspausdinusi Baranausko „Sudieu, Lietuva“, 1889 m. nr. 48–52 išspausdino ir visą *Gromatą iš Petrapilės*. 1892 m. „Nu, Lietuva, nu, Dauguva“ buvo išspausdinta šalia kitų Baranausko eilėraščių knygutėje *Tėvyniszkos giesmes, iszduotos per K. Žalvarį*. Tais pačiais metais ją įsidėjo *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga* (nr. 12) ir keliolika jos posmų, kaip jau minėta, pacitavo *Visų metų šventųjų gyvenimai*. 1904 m. išspausdintoje knygutėje *Pasiskaityk, skriaudžiamas lietuvi* buvo įdėti tos dainos

³² L. Didžiulienė-Žmona, *Ką aš beatmenu*, Kaunas, 1926, p. 165–166.

³³ Plg. M. Biržiška, „Dėliai L. Ivinskio „Aitvaro““, *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, t. I, Kaunas, 1931, p. 345.

³⁴ J. Tumas, *Antanas Baranauskas*, Kaunas, 1924, p. 49.

³⁵ *Visų metų šventųjų gyvenimai*, d. V, Vilnius, 1859, (iš tikrųjų: Tilžė, 1892), p. 44.

³⁶ *Draugija*, 1912, nr. 61, p. 5.

³⁷ Išsp. Vaclovo Biržiškos *Tautoje ir žodyje*, kn. VII, 1931, p. 345–352.

trys posmai (4–6). 1912 m. išleistuose Baranausko raštuose „Nu, Lietuva, nu, Dauguva“ išspausdinta be cenzūros išbrauktų antirusiškų posmų („Kad tu, gude, nesulauktum...“ ir kt.). Vėliau toji daina buvo ne kartą spausdinta ir tebespausdinama – ištiesai ar dalimis – įvairiuose vadovėliuose, chrestomatijose ir kitokuose leidiniuose.

[1954]

Vincas Masiūnas, *Rinktiniai raštai: senoji Lietuvos literatūra*, XIV knyga, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 536–542, 548–552.